

Het land dat niemand wilde

Na de Eerste Wereldoorlog verdween de Oostenrijks-Hongaarse dubbelmonarchie. Het rijk hoorde bij de verliezers en werd opgedeeld. De Republiek Oostenrijk die toen op de kaart van Europa verscheen, was een soort rompstaat waar weinig inwoners blij mee waren. Dat bleek zonneklaar bij de Anschluss met Hitlers Duitsland in 1938. **Ivo van de Wijdeven** ontleeft de twintig jaar durende politieke strijd die daaraan voorafging.

Een Oostenrijks bergdorp rond het einde van de Eerste Wereldoorlog. Op de voorgrond is een processie te zien: Mariazell (Stiermarken) is al eeuwen een belangrijk bedevaartsoord (door Gustav Jahn, Library of Congress).

Een dag nadat de Habsburgse keizer Karel IV op 11 november 1918 afstand deed van de staatszaken riep een voorlopige regering de Republiek Duits-Oostenrijk uit. Lang niet alle Duits-sprekende voormalige onderdanen van de keizer hoorden daar bij. Toen de Geallieerden Oostenrijk-Hongarije na hun overwinning in 1918 ontmantelden en grondgebied van het oude rijk toewezen aan buurlanden en aan (op)nieuw gecreëerde staten zoals Hongarije, Tsjechoslowakije en Joegoslavië, sneden ze oude economische en sociale banden rücksichtslos door. Zo hadden de Tsjechen bij de onderhandelingen na de oorlog 'strategische' grenscorrecties bepleit bij de Geallieerden om economisch sterke regio's te bemachtigen, ook al waren die Duitstalig. Italië mocht Südtirol inpikken.

Het overgebleven 'Duits-Oostenrijk' was het gedeelte van het oude rijk dat niemand wilde; een rompstaatje dat de meeste Duitstalige Oostenrijkers vooral zagen als een opstapje naar een Anschluss (aansluiting) bij de Duitse Weimarrepubliek. Maar daar wilden de Geallieerden niets van weten, omdat dit zou betekenen dat Duitsland alsnog groter en sterker uit de oorlog tevoorschijn zou komen. Vandaar ook hun eis dat de naam van de republiek werd veranderd van Duits-Oostenrijk in Oostenrijk. Radicale 'Duitse' nationalisten lieten desondanks de gedachte aan een Anschluss niet los.

'Rood Wenen'

De nieuwbakken Oostenrijkers mochten zich van de Geallieerden dus niet profileren als Duitsers. De conservatief katholieke rechterkant van het politieke spectrum greep daarom terug op het Habsburgse erfgoed: het katholieke barokke Oostenrijk zou verschillen van het 'protestantse' Duitsland. De sociaaldemocraten wilden het land juist moderniseren. Dat leidde uiteindelijk tot een scherpe tweedeling in de Oostenrijkse samenleving, en die manifesteerde zich al snel na de oorlog.

In 1918 toog een regeringscoalitie van de conservatieve Christelijk-Sociale Partij (CSP) en de progressieve Sociaaldemocratische Partij (SPÖ) aan het werk onder leiding van de sociaaldemocratische kanselier Karl Renner. Er moest een nieuwe staat worden opgetuigd, maar het land werd geplaagd door de Spaanse Griep, economische malaise, torenhoge inflatie, grote werkloosheid en sociale onrust. Nadat de nieuwe federale grondwet in 1920 werd aangenomen en de CSP de verkiezingen won, werd de SPÖ echter naar de oppositiebankjes verdreven, behalve in hoofdstad Wenen – dankzij de grondwet een aparte provincie. 'Rood Wenen' was in het interbellum internationaal het toonbeeld van wat de sociaaldemocratie vermocht, met gemeentelijke woningbouwprojecten als het gigantische Karl-Marx-Hof als pronkstuk.

De rest van Oostenrijk sloeg echter rechtsaf, al zeiden Christelijk-Sociale leiders als kanselier Ignaz Seipel, een priester, liever dat ze werkten aan een terugkeer naar de 'normaliteit'. Dankzij leningen en scherp toezicht van de Volkenbond lukte het om de inflatie onder controle te krijgen. Oostenrijkers pochten over hun in 1925 geïntroduceerde schilling, want die 'Alpendollar' werd een ijzersterke munt. Het enige probleem was dat de economische vraag

achterbleef – men stelde bestedingen en investeringen uit in de hoop dat de prijzen nog verder zouden dalen – en de werkloosheid hoog bleef. Toen de economie in de rest van Europa in de loop van de jaren '20 weer aantrok, bleef Oostenrijk kwakkelen, en dat had gevolgen voor de maatschappelijke rust.

Antisemitisme

Een ander probleem was het paramilitaire geweld op straat. In het interbellum had iedere politieke partij in Oostenrijk een privé-leger en die militias vochten geregeld met elkaar. Het Verdrag van St. Germain dat Oostenrijk in 1919 met de Geallieerden had gesloten, legde het nationale leger forse beperkingen op. Veel brodeloze veteranen vonden een nieuw thuis in paramilitaire vrijkorpsen, die pretendeerden Oostenrijk te beschermen tegen een communistische revolutie; ze hadden een sterk 'Duits' nationalistisch karakter. Uiteindelijk verenigden deze vrijkorpsen zich in de Heimwehr ('Vaderlandse Verdediging'), die later ook een politieke tak kreeg, het Heimatblock. De sociaaldemocraten reageerden met de oprichting van hun Republikanischer Schutzbund ('Republikeinse Beschermingsbond').

De polarisatie liet geen ruimte voor gematigde standpunten. De strijd tussen links en rechts kreeg ook een sterk antisemitisch element, omdat er veel Joden in Wenen woonden en zij een belangrijke rol speelden in het culturele en politieke leven en vaak actief waren in de SPÖ. Het 'Joodse', progressieve en mondaine 'Rode Wenen' werd verafschuwd in de katholieke, conservatieve en 'Duitse' rest van het land. Radicale rechts-nationalisten gaven Joden zelfs simpelweg de schuld van alle Oostenrijkse malaise. In de zomer van 1927 sloeg de vlam in de pan toen paramilitairen van de Heimwehr werden vrijgesproken van de moord op twee leden van de Republikanischer Schutzbund. Het leiderschap van de SPÖ had de achterban niet meer in de hand: een woedende menigte stak het ministerie van Justitie in brand. Daarna ontstond op de normaal zo keurige Ringstrasse een massale knokpartij, waarbij de politie met assistentie van de Heimwehr uiteindelijk aan het langste eind trok.

Een 'christelijk' hakenkruis

In de politiek werkten de verschillende rechtse bewegingen min of meer samen, ook in de regering van de in mei 1932 agetreden CSP-kanselier Engelbert Dollfuss, maar van harte ging het niet, en de opmars van Adolf Hitler in het buurland zette de verhoudingen op scherp. Oostenrijkse nationaalsocialisten liften mee op zijn succes en bliezen de Anschluss-gedachte nieuw leven in, en dat bleek een goede zet: de Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei Österreichs – nadrukkelijk een zusterpartij van Hitlers NSDAP – stond op dikke winst in de peilingen.

Na Hitlers benoeming tot rijkskanselier van Duitsland in januari 1933 koos Dollfuss (die vanwege zijn geringe lengte ook wel bekend stond als 'Millimetternich') voor een vlucht naar voren. In een poging de Oostenrijkse nazi's de pas af te snijden gebruikte hij een kabinetscrisis om het parlement buitenspel te zetten. Oostenrijk werd een op katholieke en corporatistische leest geschoeide

Kanselier Dollfuss in Wenen bij de oprichting van zijn Vaderlands Front in 1933 (Wikimedia Commons).

autoritaire staat. Dollfuss' nieuwe Vaderlandsfront-beweging wees een Anschluss af en stond voor een 'Oostenrijks' fascisme, gesymboliseerd door een eigen 'christelijk' hakenkruis: het *Kruckenkreuz*.

Andere politieke partijen én hun milities werden verboden – van links tot rechts. Ambtenaren met een partijkaart werden ontslagen. Toen de sociaaldemocraten zich tegen deze nieuwe koers verzetten, grepen het leger en de Heimwehr dat in februari 1934 aan om definitief af te rekenen met het 'bolsjewistische gevaar'. Er brak in diverse steden een burgeroorlog uit die vijf dagen duurde en een paar duizend doden eiste. Na artilleriebeschietingen gaf het laatste linkse bolwerk, de Karl-Marx-Hof, zich over.

Ontboden in Berchtesgaden

Tegenover de nazi's nam het Vaderlandsfront een ambivalente houding aan. Ze dachten immers hetzelfde over veel zaken, behalve dan de Anschluss. De Oostenrijkse nazi's werden daarom lang niet zo hard aangepakt als de sociaaldemocraten, maar vormden tegelijkertijd overduidelijk de grootste bedreiging voor de Oostenrijkse onafhankelijkheid. Op 25 juli 1934 pleegden ze een coup, die mislukte maar wel de kanselier het leven kostte. Dollfuss werd in zijn kantoor aan de Weense Ballhausplatz neergeschoten. Hitler speelde toen al met het dierste idee voor een invasie van Oostenrijk, maar zag er vanaf omdat Mussolini dreigde militair tussenbeide te komen. Toen Mussolini en Hitler in 1936 een bondgenootschap sloten, viel de Italiaanse bescherming weg en zat er voor Dollfuss' opvolger Kurt Schuschnigg niets anders op dan ook een akkoord met Hitler te sluiten. De Führer garandeerde de Oostenrijkse soevereiniteit wanneer Schuschnigg zou stoppen met 'anti-nazipropaganda', gearresteerde nazi's vrijliet en ministers van het Heimatblock verving door Duitsgezinde politici. In de praktijk kwam de Oostenrijkse kanselier aan de Duitse leiband te lopen. De ironie was dat het op dat moment net wat beter begon te gaan met de Oostenrijkse economie. De aanzienlijke werkloosheid van de crisisjaren had rechts in de kaart gespeeld, maar grote infrastructuurprojecten als de Reichsbrücke over de Donau middenin Wenen en de Grossglockner Hochalpenstrasse – nog steeds een toeristische trekpleister – wierpen nu eindelijk hun vruchten af. De werkloosheid daalde en zelfs de valutareserves groeiden weer.

1938: de 'Ostmark'

Hitler had nog meer in petto voor zijn geboorteland. In februari 1938, nadat de Duitse Wehrmacht al plannen had uitgewerkt

Nazipropaganda op een prentbriefkaart van een jaar na de Anschluss. Met uniformpet: Hitler en Seyss-Inquart (Wikimedia Commons).

voor een invasie, ontbood de Führer kanselier Schuschnigg in Berchtesgaden. Hitler eiste op hoge toon dat de Oostenrijkse nazi's ruim baan kregen. Terug in Wenen hief Schuschnigg het verbod op hun partij op, gaf alle nazi-ambtenaren hun baan terug en benoemde nazi's op sleutelposten in zijn kabinet. Nazi's paradeerden triomfantelijk door de straten.

Ten einde raad zocht Schuschnigg vervolgens steun bij de sociaaldemocraten om een front te vormen tegen de nazi's, maar met februari 1934 nog vers in het geheugen gaven die niet thuis. Toen de kanselier een referendum over onafhankelijkheid aankondigde in de hoop dat de Oostenrijkers zouden aangeven dat ze geen Anschluss wilden, gaf Hitler het bevel om Oostenrijk binnen te vallen én stelde hij Schuschnigg een ultimatum: het referendum afzeggen of aftreden. Schuschnigg deed het allebei en Arthur Seyss-Inquart werd kanselier.

Toen de Wehrmacht in de vroege ochtend van 12 maart de grens over trok was er geen tegenstand. Lege benzinetanks vormden het grootste probleem voor de Duitse soldaten, maar dat werd door enthousiaste Oostenrijkers opgelost. 's Avonds sprak Hitler al een uitzinnige menigte toe vanaf het balkon van het stadhuis van Linz. De volgende dag, op 13 maart 1938, werd Oostenrijk als de 'Ostmark' officieel geannexeerd door nazi-Duitsland. Na nog geen twintig jaar hield het land dat niemand wilde op te bestaan.

Ivo van de Wijdeven is historicus en analist. Zijn nieuwste boek is *Alle rafteranden van Europa – De geschiedenis van Europa en zijn burens* (Unieboek/Spectrum).

VERDER LEZEN

► **Manfred Scheuch**, *Der Weg zum Heldenplatz – Eine Geschichte der österreichischen Diktatur 1933-1938*, Kremayr & Scheriau, 2005